

Η εγγενής απροσδιοριστία στο φαινόμενο Χίτλερ: Μια «κβαντομηχανική» θεώρηση της Ιστορίας

Παπαχρήστου Κώστας

| 15.05.2019 - 10:50

Στις αρχές του εικοστού αιώνα έλαβαν χώρα δύο μεγάλες επαναστάσεις στην επιστήμη της Φυσικής, οι οποίες άλλαξαν για πάντα τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο που μας περιβάλλει. Πρόκειται για την Κβαντική Θεωρία και την Θεωρία της Σχετικότητας. Στη συνέχεια – επειδή ο Άνθρωπος

είναι από τη φύση του είδος αυτοκαταστροφικό – συνέβησαν και δύο παγκόσμιοι πόλεμοι που ανέδειξαν τις πιο σκοτεινές πλευρές της ανθρώπινης φύσης. Αν κάποιος, τώρα, κοιτάξει με φιλοσοφική διάθεση τα ιστορικά γεγονότα, θα διαπιστώσει ότι Ιστορία και Φυσική διαπλέκονται με έναν τρόπο σχεδόν μεταφυσικό...

Ας ξεκινήσουμε με την επιστήμη. Η Κβαντομηχανική και η Σχετικότητα προκάλεσαν ρήγματα στην ιερή, ως τότε, και μη επιδεχόμενη αμφισβήτηση Νευτώνεια Μηχανική. Σύμφωνα με τις νέες θεωρίες, η κλασική θεωρία του Νεύτωνα έπασχε σε περιοχές που δεν είναι εύκολα προσεγγίσιμες μέσα στα όρια της καθημερινής μας εμπειρίας. Συγκεκριμένα, η νευτώνεια θεωρία αποτυγχάνει να ερμηνεύσει τα φαινόμενα που σχετίζονται με τον μικρόκοσμο των υποατομικών σωματιδίων, όπως και εκείνα που αφορούν κινήσεις σωμάτων με πάρα πολύ υψηλές ταχύτητες. Ακόμα και η κλασική θεωρία της βαρύτητας, επίσης πνευματικό κληροδότημα του Νεύτωνα, βρέθηκε πως ήθελε σημαντική τροποποίηση. Ο Αϊνστάιν επέλεξε να την καταργήσει ολότελα, αντικαθιστώντας την με μία γεωμετρική θεωρία: την Γενική Σχετικότητα.

Στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα μία ακόμα επανάσταση ήρθε να κλονίσει τις ευτυχείς βεβαιότητες της νευτώνειας μηχανικής. Η Θεωρία του Χάους έδειξε ότι μερικά ασταθή φυσικά ή μαθηματικά συστήματα είναι άκρως μη προβλέψιμα στη χρονική τους εξέλιξη, αφού μία απειροελάχιστη διαφοροποίηση στο αίτιο μπορεί να επιφέρει τεράστια απόκλιση στο αιτιατό. (Οι μαθηματικοί μιλούν για «ευαίσθητη εξάρτηση από τις αρχικές συνθήκες».) Έτσι, για παράδειγμα, το τίναγμα των φτερών μιας πεταλούδας στο Πεκίνο θα μπορούσε, θεωρητικά, να προκαλέσει μετά από κάποιο χρονικό διάστημα έναν ανεμοστρόβιλο στο Τέξας (αυτό που ονομάζουμε «φαινόμενο της πεταλούδας»). Γενικά, η απουσία προβλεψιμότητας σε καταρχήν ντετερμινιστικά (αιτιοκρατικά) συστήματα συνιστά αυτό που στη φυσικομαθηματική επιστήμη καλείται «χάος».

Σε ό,τι αφορά τον μικρόκοσμο, η έννοια του ντετερμινισμού είχε ήδη καταρρεύσει από τις αρχές του αιώνα με την ανάπτυξη της κβαντικής θεωρίας, κεντρική θέση στην οποία κατέχει η «αρχή της αβεβαιότητας». Υπάρχει όμως μία βασική διαφορά ανάμεσα στις δύο θεωρίες που προαναφέρθηκαν. Το χάος δεν αρνείται την καταρχήν, την εν δυνάμει προβλεψιμότητα. Διαπιστώνει όμως ότι, στα χαοτικά συστήματα, ένα απόλυτα ντετερμινιστικό αποτέλεσμα θα απαιτούσε πρακτικά άπειρη ακρίβεια στον καθορισμό των αρχικών συνθηκών, άρα άπειρη ακρίβεια στη διαδικασία των μετρήσεων, πράγμα ακατόρθωτο στην πράξη. (Και μία απειροελάχιστη διαφοροποίηση στον τρόπο που η πεταλούδα

τινάξει τα φτερά της θα μπορούσε, τελικά, να σώσει το Τέξας από έναν πιθανό ανεμοστρόβιλο!)

Στην κβαντική θεωρία, από την άλλη μεριά, η μη-προβλεψιμότητα (η κατάρρευση του ντετερμινισμού) δεν σχετίζεται με την όποια αδυναμία του ανθρώπου να βελτιώσει την ακρίβεια των εργαστηριακών μετρήσεών του. Ακόμα και τα τελειότερα όργανα μέτρησης δεν θα μπορούσαν να ξεπεράσουν τους περιορισμούς που επιβάλλει η αρχή της αβεβαιότητας, η οποία θέτει ένα απόλυτο όριο στην ακρίβεια με την οποία μπορούμε να γνωρίσουμε τη συμπεριφορά ενός συστήματος του μικρόκοσμου. Είναι νόμος της Φύσης ότι δεν επιτρέπεται να την γνωρίσουμε στις παραμικρότερες λεπτομέρειές της! Το μόνο που μας επιτρέπεται είναι μία πιθανοκρατική ερμηνεία των φαινομένων, η οποία καταργεί την απόλυτα καθορισμένη σχέση αιτίου – αποτελέσματος.

Μετά την σύντομη περιδιάβαση στις σημαντικότερες φυσικές θεωρίες του εικοστού αιώνα, ας επιχειρήσουμε να εξετάσουμε πώς σχετίζονται αυτές με τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου. Ο όποιος αναλογικός συσχετισμός δεν εντάσσει, φυσικά, την Ιστορία στη Φυσική Επιστήμη, θα μπορούσε όμως να οδηγήσει σε έναν διαφορετικό τρόπο θεώρησης (και ίσως μία βαθύτερη κατανόηση) των ιστορικών γεγονότων, δεσπόζουσα θέση ανάμεσα στα οποία κατέχουν οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι. Ειδικότερα, το μεγαλύτερο μαζικό έγκλημα της Ιστορίας, που έλαβε χώρα στον δεύτερο από αυτούς...

Συμπληρώθηκαν πέρυσι 100 χρόνια από το τέλος του «Μεγάλου Πολέμου», όπως αποκλήθηκε στην εποχή του ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1914–1918). Όπως γράψαμε σε προηγούμενα σημειώματα [1,2] ο πόλεμος αυτός ήταν γεμάτος κρίσιμα γεγονότα όπου η πλάστιγγα ισορροπούσε κυριολεκτικά στην κόψη του ξυραφιού. Ποικίλοι αστάθμητοι παράγοντες έκριναν την έκβαση μιας μάχης που, αν το αποτέλεσμα της ήταν διαφορετικό, ο πόλεμος θα μπορούσε να είχε πάρει αντίθετη τροπή και η Ιστορία στη συνέχεια ίσως είχε γραφεί διαφορετικά. (Ας θυμηθούμε την πρώτη κιόλας κρίσιμη μάχη του πολέμου, εκείνη στον Μάρνη.) Προσεκτικά εκπονημένα στρατιωτικά σχέδια (κυρίως των Γερμανών, όπως το σχέδιο Schlieffen) κατέρρεαν το ένα μετά το άλλο και κάθε έννοια προβλεψιμότητας είχε χαθεί. Ο «γρήγορος» πόλεμος που θα διαρκούσε «μέχρι τα Χριστούγεννα» μετατράπηκε, έτσι, στο ανελέητο τετραετές σφαγείο των χαρακωμάτων...

Θα μπορούσε κάποιος να πει ότι τα χαρακτηριστικά αυτού του πολέμου παραπέμπουν στο χαοτικό φαινόμενο της πεταλούδας που αναφέραμε πιο πάνω.

Στον Μεγάλο Πόλεμο η μηχανή του χάους πήρε μπρος από την πρώτη κιόλας πιστολιά, όταν ο νεαρός Σερβοβόσνιος εθνικιστής Gavrilo Princip δολοφόνησε στο Σαράγεβο τον διάδοχο του αυστροουγγρικού θρόνου και την σύζυγό του τον Ιούνιο του 1914. Η «πεταλούδα» του πολέμου τίναξε τα φτερά της ενεργοποιώντας ένα απίστευτο ντόμινο γεγονότων που παρόμοιο δεν έχει να επιδείξει η Ιστορία. Η μία μετά την άλλη οι Μεγάλες Δυνάμεις σύρονταν στη δίνη του πολέμου με τη δύναμη μιας νομοτέλειας που ήταν αποτέλεσμα ατέλειωτων ωρών μυστικής διπλωματίας, ακολουθώντας στρατηγικά πλάνα που, όπως πίστευαν, θα οδηγούσαν την κάθε πλευρά στη «σίγουρη» νίκη.

Με το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων σοφίας, βέβαια, γνωρίζουμε τώρα τις ατέλειες όλων των στρατηγικών σχεδιασμών της εποχής, οι οποίοι δεν έλαβαν υπόψη μία σειρά παραμέτρων που, όσο κι αν τότε δεν φαίνονταν σημαντικές, αποδείχθηκαν εξόχως κρίσιμες στη συνέχεια. Και τα χαρακώματα έγιναν έτσι το υπέρτατο σύμβολο της άσκοπης θυσίας, αλλά και ένα εφιαλτικό ανάλογο της θεωρίας του χάους...

Χαοτικά φαινόμενα καθόρισαν και την πορεία ζωής του Αδόλφου Χίτλερ και, κατ' επέκταση, τη μοίρα της ανθρωπότητας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Θα είχε γίνει ζωγράφος, αντί πολιτικός, αν τον είχαν δεχθεί στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Βιέννης... Θα μπορούσε να είχε σκοτωθεί νωρίς αν η σφαίρα είχε βρει αυτόν, αντί τον παραπλεύρως ευρισκόμενο Max Scheubner-Richter, στο «Πραξικόπημα της Μπυραρίας» στο Μόναχο το 1923...

Το μαζικό έγκλημα του Ολοκαυτώματος, όμως, που έλαβε χώρα ενώ μαίνονταν οι μάχες στα πολεμικά μέτωπα απαιτεί μία διαφορετική – θα λέγαμε, μια «κβαντική» – προσέγγιση. Για να προϊδεάσω τον αναγνώστη θα πω επιγραμματικά ότι, αν η κβαντική θεωρία είναι το τέλος του ντετερμινισμού στη Φυσική, ο Χίτλερ και ό,τι τον αντιπροσωπεύει είναι το τέλος του ντετερμινισμού στην Ιστορία!

Σε παλιότερο σημείωμα [3] είχαμε επιχειρήσει να ερμηνεύσουμε το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι, στη συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπινων συνειδήσεων, η μορφή του Χίτλερ δεσπόζει πάντα ως η ενσάρκωση του απόλυτου, του ακραίου Κακού. Όπως είχαμε αναφέρει, στο βιβλίο “Explaining Hitler” (ελληνική έκδοση: «Ερμηνεύοντας τον Χίτλερ») ο Αμερικανός δημοσιογράφος και ιστορικός Ron Rosenbaum αναζητά τα αληθινά κίνητρα του Χίτλερ πίσω από το Ολοκαύτωμα. Ή, για να το θέσουμε ακριβέστερα, επιχειρεί μία κριτική εξέταση των ερμηνειών που έχουν δοθεί πάνω σε αυτό το ζήτημα. Το

τελικό συμπέρασμα του βιβλίου είναι απογοητευτικό: Ακόμα κι αν υποτεθεί ότι ο Χίτλερ είναι εν δυνάμει εξηγήσιμος, η ευκαιρία να τον εξηγήσουμε έχει πια οριστικά χαθεί!

Θέτουμε, όμως, τώρα ένα νέο ερώτημα που, αν ιδωθεί ως ρητορικό, θα μας οδηγήσει σε ένα ακόμα πιο απογοητευτικό συμπέρασμα: Είναι, τελικά, ο Χίτλερ – αν μη τι άλλο – εν δυνάμει εξηγήσιμος, όπως υποθέσαμε πιο πάνω; Και η εξήγηση δεν αφορά μόνο τα βαθύτερα κίνητρά του που οδήγησαν στη μεγαλύτερη μαζική δολοφονία των αιώνων, αλλά και στον δαιμονικό, σχεδόν μεταφυσικό τρόπο που ένας και μόνο άνθρωπος κατόρθωσε να «υπνωτίσει» ένα μεγάλο έθνος με τεράστια πολιτιστική παράδοση, συμπαρασύροντάς το πρώτα στην (παθητική ή ενεργητική) συννεοχή στο έγκλημα, και μετά στον όλεθρο.

Υπάρχουν, φυσικά, λογικοφανείς εξηγήσεις, όπως η ακραία οικονομική κρίση στη Γερμανία μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (ιδιαίτερα, μάλιστα, μετά το χρηματιστηριακό κραχ στις ΗΠΑ το 1929), ο εμμονικός τιμωρητισμός των Γάλλων που πλήγωσε το γερμανικό φιλότιμο, η αναζήτηση «αποδιοπομπαίων τράγων» για την ήττα του 1918, η γερμανική απέχθεια για τον εβραϊκό καπιταλισμό, κλπ. Ας μου επιτραπεί να πω ότι, όσο και αν τα παραπάνω ακούγονται λογικά, δεν μπορούν να προσφέρουν πειστική εξήγηση για τον απρόκλητο φόνο έξι εκατομμυρίων άοπλων ανθρώπων, σε βάρος μάλιστα των παράλληλων πολεμικών επιχειρήσεων που διεξήγαν οι Γερμανοί στη Ρωσία. Η αποτυχία των οποίων επιχειρήσεων σήμανε και την αρχή του τέλους για τον Χίτλερ και το ναζιστικό καθεστώς του...

Όμως, γιατί αδυνατούμε να ερμηνεύσουμε πειστικά κι απόλυτα τον Χίτλερ; Μία προφανής απάντηση είναι αυτή που δίνει ο Rosenbaum: μας λείπει κρίσιμη πληροφορία, μας λείπουν δεδομένα που χάθηκαν τυχαία ή και σκόπιμα καταστράφηκαν. Μια τρομακτικότερη, εναλλακτική θεώρηση είναι ότι ο Χίτλερ αποτελεί ίσως μία πεπερασμένη μεταφυσική παρέκβαση της Ιστορίας, στη διάρκεια της οποίας καταπαύει ο μηχανισμός της ιστορικής αιτιότητας έτσι ώστε οποιαδήποτε λογική σύνδεση του αποτελέσματος (Ολοκαύτωμα) με το αίτιο που το προκάλεσε να είναι καταρχήν αδύνατη.

Το πρόβλημα, λοιπόν, ίσως δεν είναι ότι μας λείπουν τα στοιχεία πληροφορίας που απαιτούνται για να ερμηνεύσουμε τον Χίτλερ αλλά ότι, τελικά, ο Χίτλερ είναι εξ ορισμού μη ερμηνεύσιμος. Όπως εξ ορισμού (και όχι λόγω εργαστηριακής αδυναμίας μας) είναι αδύνατο να γνωρίσουμε την κίνηση ενός ηλεκτρονίου μέσα σε ένα άτομο. Η Φύση κρατά καλά κρυμμένα τα μυστικά του

μικρόκοσμου. Το ίδιο, ίσως, και η Ιστορία σε ό,τι αφορά το βαθύτερο «γιατί» των εγκλημάτων του ναζισμού. Η αρχή της αβεβαιότητας ξεφεύγει, θα λέγαμε, από τα συγγράμματα της κβαντομηχανικής και εισχωρεί στα βιβλία της Ιστορίας. Ή, τουλάχιστον, στα κεφάλαια που αφορούν την πιο σκοτεινή περίοδο της ανθρωπότητας...

Εν κατακλείδι, ο Χίτλερ μοιάζει να καταργεί προσωρινά τον ιστορικό ντετερμινισμό με όμοιο τρόπο όπως η κβαντική θεωρία καταργεί τον αντίστοιχο νευτώνειο. Τονίζω τη λέξη «μοιάζει», αφού το παρόν κείμενο απλά διατυπώνει σκέψεις, δεν αναγγέλλει αδιάσειστες επιστημονικές θεωρήσεις. Πρέπει, όμως, κάπου να αποδώσουμε το γεγονός ότι, μετά από δεκαετίες επίμονης και επίπονης έρευνας, η ιστορική επιστήμη δεν έχει ακόμα κατορθώσει να ξεσκεπάσει απόλυτα το πέπλο που καλύπτει τα βαθύτερα αίτια του Ολοκαυτώματος.

Σύμφωνα με τον Εβραίο φιλόσοφο και θεολόγο Emil Fackenheim (1916–2003) ο Χίτλερ αντιπροσωπεύει ένα «θεμελιώδες Κακό», μια «έκρηξη δαιμονισμού στην Ιστορία» που τον τοποθετεί πέρα ακόμα και από το τελευταίο άκρο στο συνεχές της ανθρώπινης φύσης [3]. Είναι ένα φαινόμενο έξω από τα ανθρώπινα μέτρα, του οποίου το νόημα δεν πρέπει να αναζητήσουμε στην Ιστορία ή την Κοινωνιολογία αλλά στη Θεολογία, αφού η εξήγησή του – αν υπάρχει – μπορεί να είναι γνωστή μόνο στον Θεό.

Με άλλα λόγια, ο Χίτλερ είναι μία έννοια που ανήκει στην περιοχή της μεταφυσικής. Αλλά, ακόμα κι αν επιχειρούσαμε να τον μελετήσουμε στο πλαίσιο μιας φυσικής πραγματικότητας, η αληθινή του φύση θα κρυβόταν πίσω από κάτι που θυμίζει την αρχή της αβεβαιότητας στην Κβαντομηχανική. Σε κάθε περίπτωση, θα παρέμενε ουσιαστικά άγνωστος...

Αναφορές

[1] Οι «ένοχοι» του Μεγάλου Πολέμου

[2] Ζωή εν τάφω: Μικρό χρονικό ενός «Μεγάλου Πολέμου»

[3] Ο Χίτλερ και η φιλοσοφική θεώρηση του κακού

** Ο Δρ. Κ. Παπαχρήστου είναι μέλος ΔΕΠ στον Τομέα Φυσικών Επιστημών της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων.*